

Att skapa ett mer inkluderande utbildningssystem

En avslutande reflektion

Claes Nilholm

TO CREATE A MORE INCLUSIVE SCHOOL SYSTEM. A CONCLUDING REFLECTION. In this summarizing section of this thematic issue on inclusive education, the contributions are contextualized and discussed. It is argued in the paper that research about inclusive education is part of a reconstructivist educational ideology that strives to make educational systems more just and democratic. The contributions to the special issue provide valuable knowledge in this regard. These contributions are briefly presented. In addition, the role of theory in educational research about inclusive education and how the field can be further developed is discussed. Moreover, the need to let theories about inclusive education be examined for their capacity to actually change practices in a more inclusive direction is pointed out. However, it is concluded that research about inclusive education needs a broad agenda involving different kinds of research.

Keywords: inclusive education, practice, theory, case-study, critique, educational ideology, reconstructionism.

Inledning

Temanumrets syfte är att belysa frågan om inkludering ur olika perspektiv och att bidra med ny kunskap i området. För att bidra till detta syfte avser jag att initialt kontextualisera frågan om inkludering inom ramen för en aktuell politisk diskussion om huruvida inkludering är önskvärd eller inte. Därefter argumenterar jag för att idén om inkludering till stora delar kan ses som uttryck för en rekonstruerande utbildningsideologi där inkludering handlar om att utveckla ett mer

---

Claes Nilholm är professor i pedagogik vid Uppsala universitet. E-post: claes.nilholm@edu.uu.se

demokratiskt och hållbart skolsystem. Jag menar vidare att bidragen i temanumret i stort delar en sådan utgångspunkt och bidrar också till att belysa viktiga tematik och dilemman i en utveckling mot ett mer inkluderande och hållbart skolsystem. Efter denna kontextualisering av bidragen i aktuell debatt och i ett utbildningsideologiskt fält går jag mer specifikt in på vad vi kan lära av de olika bidragen i temanumret och diskuterar också frågan om teorins roll i bidragen. Avslutningsvis skisserar jag möjligheter till ytterligare teoriutveckling inom området.

Inkludering – en fråga med stor aktualitet

Inkludering handlar om att alla elever ska kunna delta i undervisningen tillsammans, i bästa fall i en gemenskap där olikheter ses som en tillgång. I sin inledning till temanumret argumenterar Julie Allen (2021) övertygande för en sådan vision som bygger på alla elevers rätt att få vara delaktiga i en gemenskap där alla ses som lika värda. Mot idén om inkludering brukar den traditionella specialundervisningen ställas med sin inriktning på särlösningar och att kompensera elever för deras brister. Allen (2021) riktar en grundläggande kritik mot denna traditionella specialpedagogik (se också Brantlinger 1997, Haug 1998, Skrtic 1991, Thomlinson 2012) och kan ses som en representant för ett kritiskt perspektiv inom forskningen om specialpedagogik (Nilholm 2020). Hittills har det till stora delar funnits en samsyn mellan politiker, forskare och myndigheter om att inkludering är något som är värt att sträva emot även om alla inte delat den negativa syn på specialpedagogik som uttrycks i ett kritiskt perspektiv. Under senare år har dock röster hörts från politiskt håll om att ”inkluderingen har gått för långt”. Mer korrekt vore att uttrycka det som att man bedömer att det inte är möjligt att placera alla elever i samma klassrum, utan vissa elever bör hållas utanför den ordinarie undervisningen. Därför efterfrågas möjligheten att ge särskilt stöd i särskilda undervisningsgrupper och resursskolor. Denna omsvängning i de politiska signalerna, som för övrigt till stora delar går på tvären mot internationella policy-dokument (till exempel Unesco 1994, se Allen 2021 för en utförlig redogörelse), tror jag bemöts bäst genom att visa vad som hindrar en utveckling mot inkluderande skolor och klassrum men också genom att visa hur inkluderande skolmiljöer kan utvecklas. Därför är det viktigt att studera praktiken och dess villkor för att undersöka vad som hindrar respektive befrämjar en utveckling mot en mer inkluderande utbildning. På så sätt är de fyra bidragen i detta temanummer välkomna. Inkludering analyseras i artiklarna i relation till så skilda företeelser som media, skolmältider,

matematikämnet och särskild begåvning. Bidragen visar därmed på en mångfald vilket inte bör förvåna eftersom inkludering är ett begrepp som är relevant varhelst det bedrivs utbildning vilket således gör det nödvändigt att analysera möjligheter till och hinder för inkludering i flera olika kontexter. Detta temanummer tillför således en bredd i arenor, sammanhang och innebörder vad avser inkludering. Dock går det också att identifiera övergripande likheter i de ideologiska utgångspunkterna i bidragen. Det är tydligt att de är skrivna av forskare vilka till stora delar har en positiv syn på inkludering och som vill kartlägga och analysera faktorer vilka kan hindra och bromsa utvecklingen mot mer inkluderande utbildningsmiljöer. För att fördjupa diskussionen om inkludering tror jag att det är viktigt att mer explicit sätta den i ett utbildningsideologiskt sammanhang.

Utbildningsideologier

Michael Stephen Schiro (2013) skiljer på fyra olika utbildningsideologier: 1) den akademiska 2) den elevcentrerade 3) den effektivitetsorienterade och 4) den rekonstruktionistiska. Ideologierna skiljer sig fundamentalt åt vad gäller deras grundläggande antaganden:

...ideology represents different views on purposes of education and embodies distinct beliefs about the type knowledge that should be taught in school, the inherent nature of children, what school learning consist of, how teachers should instruct children, and how children should be assessed (Schiro 2013, s 2).

Det är alltså omöjligt att hitta någon neutral ståndpunkt utifrån vilken utbildning kan betraktas, något som pragmatikern William James var väldigt tydlig med för över 100 år sedan:

Conceive yourself, if possible, suddenly stripped of all the emotion with which your world now inspires you, and try to imagine it as it exists, purely by itself, without your favourable or unfavourable, hopeful or apprehensive comment. It will be almost impossible for you to realize such a condition of negativity and deadness. No one portion of the universe would then have importance beyond another; and the whole collection of its things and series of its events would be without significance, character, expression, or perspective. (James 1902/1985, s 150)

På ett liknande sätt tror jag det är viktigt att slå fast att forskningen om inkludering inte heller går fri från ideologiska överväganden, snarare tvärtom. Forskningen om inkludering har framförallt rört

sig inom ramen för den tredje och fjärde ideologin ovan och i viss mån också den andra. Detta har lett till en rad missuppfattningar eftersom man inte tillräckligt tydligt skiljt på forskning där frågan om inkludering är effektivt ställt, från forskning där frågan istället rör hur inkludering kan vara ett sätt att göra utbildningssystemet mer demokratiskt. I det förra fallet har inkludering bedömts utifrån om kunskapsprestationerna förbättras när elever i olika typer av svårigheter går i vanliga klasser medan inkludering i det senare fallet uppfattas som ett mål att sträva efter för utbildningssystemet. Det har funnits och finns skilda uppfattningar om hur ett sådant mål ska formuleras, till exempel föreslår Peder Haug att inkludering (han använder uttrycket inkluderande integrering) innebär att

...undervisningen ska ske inom ramen för den klass där barnet är inskriven som elev. Argumentet för detta är först och främst knutet till en uppfattning om social rättvisa som lika rätt till deltagande utifrån kollektiva demokratiska värden. Man bedömer att det mest rättvisa och bästa för den enskilde eleven och för samhället är att alla, oberoende av förutsättningar, intressen och prestationsförmåga, deltar i samma samhällsgemenskap och får gemensam undervisning från unga år. Genom detta läggs en positiv grund för att dessa barn också som vuxna ska kunna fungera tillsammans i det vanliga samhällslivet. Stor vikt läggs vid social träning och på att utveckla gemenskapen... (Haug 1998, s 23f).

Det är idén om inkludering som ett sätt att utveckla demokratin som jag uppfattar ligger bakom bidragen till boken även om man nödvändigtvis inte lägger exakt samma innebörd i detta som Haug.

Vad kan vi lära oss av bidragen i temanumret?

Bidragen i temanumret behandlar olika aspekter av inkludering. Ett bidrag fokuseras skolors dagliga arbete med att skapa inkluderande skolmältider. Närmare bestämt undersöker Sara Frödén och Charlotta Pettersson (2021) hur tre olika skolor arbetar för att göra skolmältiden mer likvärdig och inkluderande. I två av de övriga tre bidragen analyseras förutsättningar för skolans arbete. Helena Roos (2021) analyserar styrdokumentet i matematikämnet medan Gunnlaugur Magnússon och Caroline Sims analyserar dokumentation från Skolverket om särskild begåvning. Också Anette Bagger och Anne Lillvist kan sägas undersöka förutsättningar för praktiken, men i en bredare mening, i sin analys av hur debatten om inkludering gestaltats i media. Vi ska

inte förvånas oss över spännvidden i bidragens fokus eftersom frågan om inkludering är aktuell närmast vilken aspekt av förutsättningar, processer och utfall av utbildning som vi än vill studera. Detta har också fått många att dra slutsatsen att frågor om inkludering bör aktualiseras i nästan all skolforskning och att inkludering inte kan ses som en fråga endast för forskare inom det specialpedagogiska området. Tvärtom innebär en sådan uppdelning inom forskningen att den distinktion som gjorts i praktiken mellan normal- och specialpedagogik återskapas på ett oreflekterat sätt.

Bidragen i temanumret innehåller flera intressanta resultat och slutsatser vilka tillsammans visar på hinder och möjligheter för utvecklandet av en mer inkluderande skola. Jag har här bara möjlighet att lyfta fram någon eller några aspekter från de enskilda bidragen. Elevers möjligheter till delaktighet fokuseras i Sara Frödéns och Charlotta Petterssons (2021) analys av tre skolors sätt att organisera skolmältiden. Detta är ett ovanligt fokus men inte desto mindre viktigt. Storstadsskolans, Småstadsskolans respektive Glesbygdsskolan har olika förutsättningar för sina verksamheter och väljer också olika vägar i sin strävan att skapa en inkluderande skolmältid. Här vill jag påstå att Storstadsskolan gestaltar en mer traditionell syn på elevers olikhet och skolmältiderna där kan knappast ses som inkluderande. Även om placeringsdefinitionen har kritiserats får vi inte glömma att placeringen är en viktig del av inkluderingsbegreppet, även om inkludering alltså handlar om mer än placering. Det finns en tendens idag att tala om delaktighet och att glömma bort placeringsaspekten och utifrån en sådan förståelse kan till och med särskolan ses som inkluderande. Vi är då dock långt bort från vad som avses med inkludering i Salamanca-deklarationen. De båda andra miljöerna i studien visar på en hel del kreativa lösningar för att göra skolmältiden inkluderande, men dessa lösningar ger också upphov till en del nya utmaningar. Studiens upplägg med komparation av tre fallstudier ger ett oerhört rikt material för analys av vad som kan bidra till att utveckla mer inkluderande skolmältidsmiljöer. Det är uppenbart att studien har potential att användas av andra skolor vilka strävar efter att utvecklas i en mer inkluderande riktning.

Anette Bagger och Anne Lillvist (2021) har ett ovanligt men inte desto mer välfunnet fokus när de väljer att analysera den mediala diskursen om inkludering. Om vi ser inkludering som en övergripande idé om hur skolan ska gestaltas är det givetvis av stor betydelse att förstå hur denna idé uttrycks på mediala arenor. Det är från sådana arenor som många erhåller sin kunskap om vad inkludering innebär och hur en mer inkluderande skola ska kunna utvecklas. Inom parentes sagt är förstås sociala medier också betydelsefulla här. Det är givetvis

oerhört viktigt i ett demokratiskt samhälle att medborgaren för möjlighet att genom media ta del av och fördjupa sig i frågor av avgörande betydelse för samhällets utveckling. I analysen av fyra ledande dagstidningar växer dock vad jag närmast skulle beskriva som en mycket oroande bild fram. En placeringsdefinition och en mycket traditionell syn på specialpedagogiska frågor dominerar. Författarna påpekar att inget utrymme ges för den komplexitet som dessa frågor inbegriper. Personligen tycker jag att bidraget illustrerar att det finns ett betydande demokratiskt problem i det här sammanhanget. Skolans demokratiska styrning fordrar att det finns en offentlig diskussion om skolan vilken grundar sig i kunskap om skolan och att väljare är insatta i skolfrågor. Som analysen av det empiriska materialet visar ger mediadiskursen få möjligheter att sätta sig in i den komplexa frågan om inkludering.

I bidraget från Helena Roos (2021) analyseras styrningen av och de diskursiva förutsättningarna för inkludering i matematikämnet. Genom en analys av styrdokument identifieras fyra övergripande diskurser med konsekvenser för inkludering i matematikämnet: diskursen om demokrati och medborgarskap, diskursen om likvärdighet, diskursen om möjligheter för delaktighet och tillgänglighet och diskursen om kunskap och bedömning i matematik (mina översättningar). Som Roos (2021) påpekar nämns inte ordet ”inkludering” i de svenska styrdokumenterna men de identifierade diskurserna har uppenbart bäring på frågor som är centrala för inkluderingen i skolan. Som konstateras är dessa omfattande och komplexa texter uttryck för en mångfacetterad och inte helt lättillgänglig styrning av skolan där det är upp till aktörer i skolpraktiken att tolka och konkretisera den genom att omsätta den i skolpraktiken. Det är intressant att konstatera hur denna komplexitet i styrningsdiskursen närmast utgör en kontrapunkt till ytligheten som Bagger och Anne Lillvist (2021) blottlägger i analysen av den mediala diskursen.

I temanumrets avslutande bidrag analyserar Gunnlaugur Magnússon och Caroline Sims (2021) studiematerial från Skolverkets om särskilt begåvade elever. Författarna lyfter fram ett antal dilemman som karakteriserar materialet vad gäller vem som ska stå i fokus för insatser och hur sådana insatser ska organiseras. Både identifiering av en specifik elevgrupp likväl som speciella insatser för dessa tenderar att främja ett särartstänkande. Detta står i motsättning till att inkludering handlar om alla elevers behov och att olikheter är en naturlig förutsättning för skolors arbete. Intressant är också analysen av hur det faktum att Skolverket knyter särskild begåvning till ett behov av särskilt stöd innebär att gruppens problem kommer att lyftas fram. Som artikelförfattarna visar är behovet att kategorisera och särskilja elever med särbegåvning uttryck för ett mer

fundamentalt dilemma som handlar om hur skolan ska kunna möta elevers med varierande förutsättningar och de föreslår vägar för hur sådana dilemman skulle kunna hanteras på mer konstruktiva sätt. Därmed kan inkludering bli något som omfattar alla elever utan att särskildhet kommer att stå i fokus.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det finns mycket att lära sig av de fyra bidragen i temanumret och jag har endast haft möjlighet att lyfta fram några aspekter här. Även om fokus för undersökningarna varierar mycket innebär den gemensamma tematiseringen av inkludering att vi också kan se hur liknande möjligheter, problem och dilemman (se Magnússon & Sims, 2021) återkommer i olika bidrag. En sådan utmaning jag återkommer till senare är frågan om hur mer inkluderande miljöer ska kunna utvecklas. Först vill jag dock försöka positionera bidragen i ett teoretiskt sammanhang.

Teoretiska utgångspunkter i bidragen

Inledningsvis argumenterade jag för att inkluderingsdiskursen ser olika ut om den uttrycks inom ramen för en effektivitets- eller en rekonstruktionsideologi. Det är min uppfattning att bidragen i denna ideologi i hög grad kan placeras inom ramen för en rekonstruktionsideologi. Inkludering blir i ett sådant ljus ett sätt att skapa ett mer rättvist och likvärdigt skolsystem för alla elever. Ett sådant övergripande fokus innebär närmast med nödvändighet en kritisk granskning av skolsystemet varför vi inte ska bli förvånade över att bidragen tar sin utgångspunkt i systemkritiska teoretiker såsom Michel Foucault (Bagger & Lillvist 2021) och Thomas Popkewitz (Magnússon & Sims 2021) eller använder andra teorier med potential för att bidra till systemförändring. Detta är givetvis en något förenklad framställning eftersom bidragen lutar sig mot flera teoretiker/teoretiska ingångar. En sak som dock slår mig när jag läser bidragen är att valet av teoretiker sällan motiveras, vilket sannerligen inte är något unikt för detta temanummer. Teoretiker ses såsom oftast är fallet även i andra sammanhang som redskap för analysen men det hade också varit intressant att läsa mer om vilka reflektioner som gjorts vid valet av redskap och varför vissa möjligheter valts bort. Det vore också intressant att se hur författarna ser på de valda teoriernas/teoretikernas användbarhet när det gäller att frågan om hur mer inkluderande praktiker ska kunna skapas. Det finns en lång tradition av kritiska analyser av specialpedagogisk policy och praktik vilken uttrycks på ett mycket stringent och välargumenterat sätt i Julie Allens (2021) introduktion till detta temanummer. Det råder däremot en brist på teorier vad gäller hur teorier ska genereras

som kan bidra till att mer inkluderande praktiker skapas, en fråga som jag kommer att återkomma till avslutningsvis.

Vilken legitimitet har då en forskning som på ett ganska djupgående sätt kritiserar befintliga praktiker genom att anamma (mer eller mindre) kritiska teoretiska utgångspunkter? Annorlunda uttryckt, varför ska forskare uttrycka en annan utbildningsideologi är den effektivitetsideologi som präglar politiska beslut om skolan? Utan tvekan är det så att de nya styrelseformer vilka brukar rubriceras som New Public Management (NPM) är ett uttryck för en effektivitetsideologi. Till stora delar har denna ideologi anammats både i det offentliga samtalet om skolan men också till stora delar i skolmyndigheters arbete. Det talas alltmer om uppnåendet av kunskapsmålen som det allena saliggörande. Samtidigt har likvärdigheten i det svenska skolsystemet minskat och elever sorteras alltmer utifrån social och etniska bakgrund och funktionalitet, vilket innebär att förutsättningarna för vilka som ska inkluderas i klassrummen också förändras (se också Allen 2021). Utvecklingen i skolan speglar ett samhälle där skillnader i ekonomiska och andra resurser ökar mellan olika grupper (jfr Piketty 2020). Samtidigt förefaller alltså det rekonstruktionistiska synsätt som bidragen uttrycker till delar ha ett avtagande inflytande på utbildningssystemet även om det har fortfarande relativt gott stöd i styrdokumentet för den svenska skolan. Jag skulle vilja påstå att legitimiteten i det rekonstruktionistiska synsättet och det kritiska teoretiserandet kan hävdas på två sätt: 1) Det demokratiskt beslutade uppdraget för skolan är till stora delar förenligt med idén om inkludering (se Nilholm 2019). Som Julie Allen konstaterar i sin introduktion (2021) har ju också inkluderingstanken ett gott stöd i internationella överenskommelser och deklARATIONER. 2) Forskningens frihet innebär en rätt att analysera utbildningssystem utifrån kritiska positioner.

Varthän?

Innan jag försöker besvara frågan i rubriken vill jag kort sammanfatta de positiva tendenser till en livaktig och fruktbar forskning om inkludering som jag ser i bidragen. Det är som nämnts naturligt att en forskning om en inkluderande skola berör olika områden och detta speglas också i bidragen. Vidare förs i bidragen insiktsfulla diskussioner om förekomsten av olika inkluderingsbegrepp. Det kan tyckas som om detta vore något självklart men det är faktiskt så att på den internationella arenan dominerar en relativt oproblematiserad placeringsdefinition av inkludering (se Nilholm & Göransson 2017). Vidare uttrycker bidragen i min tolkning en strävan efter att kritiskt

granska och i förlängningen utveckla skolan i en inkluderande riktning. I flera av bidragen problematiseras också att inkluderingen enbart skulle vara en specialpedagogisk fråga utan inkluderingsfrågans relevans för hela skolans arbete lyfts fram (se speciellt Magnússon & Sims 2021). Ovan har jag också lyft fram några av de mer konkreta utfallen i och slutsatserna från bidragen.

Men hur kan då inkluderingsforskningen utvecklas ytterligare? Givet ett inkluderingsbegrepp som omfattar alla elever blir det som nämnts viktigt att inkludering inte endast blir en fråga som drivs av specialpedagogiskt orienterade forskare. Tvärtom reproducerar ett sådant förhållningssätt den distinktion mellan normalt och avvikande som vi kan återfinna på alla nivåer i utbildningssystemet. Forskningen kan således utvecklas ytterligare genom att inkluderingsfrågan blir mer synlig inom betydligt fler områden, såsom till exempel i policyanalys, pedagogiska filosofi och didaktisk forskning. Inkluderingsfrågor måste utvecklas från att bli en specialpedagogisk angelägenhet till att bli en fråga för hela den utbildningsvetenskapliga forskningen. Som påpekas av Anette Bagger och Anna Öhman (2021) i den redaktionella inledningen till detta temanummer föreligger det en speciell affinitet mellan forskningen om hållbar utveckling och den om inkludering eftersom båda dessa forskningsinriktningar har fokus på hur vi ska kunna utveckla ett mer rättvist samhälle. Vidare är det betydelsefullt att forskningen om inkludering inte stannar vid argumentation kring inkluderingslegitimitet ur demokratiska och utbildningsfilosofiska perspektiv eller vid en kritik av befintliga praktiker även om sådan legitimering och kritik är viktig. Eftersom det 2019 var 25 år sedan Salamanca-deklarationen publicerades gjordes en hel del försök att sammanfatta utvecklingen av rörelsen mot en mer inkluderande utbildningssystem. Återkommande var konstateranden att liknande frågor fortfarande diskuteras och att det a) är oklart huruvida utbildningssystemen blivit mer inkluderande och b) hur inkluderande skolor och klassrum ska kunna skapas i praktiken. Det är således viktigt att kunna visa hur inkluderade praktiker kan gestaltas. Jag har i en artikel (Nilholm 2020) argumenterat för att medan det finns en rad mycket elaborerade teorier om vad som utgör hinder för inkludering och hur inkluderande processer ska kunna utvecklas (se till exempel Allen 2008) prövas dessa teorier sällan i praktiken. Jag argumenterar för att fallstudier ger goda möjligheter att pröva sådana teorier om hur mer inkluderande miljöer kan utvecklas eftersom fallstudier inte reducerar den komplexitet som utmärker praktiken, möjliggör analyser på flera nivåer och bevarar fenomenets integritet. En viktig aspekt av argumentationen är Lewins (1951) konstaterande att det inte finns något så praktiskt som en god teori, något som är en genomgående

tanke i mer pragmatiskt orienterade tankesätt (jämför till exempel Dewey 1916, Biesta & Burbules 2003). En viktig fallstudie av hur inkluderande praktiker kan utvecklas genomfördes av Bengt och Elisabeth Persson (se till exempel Persson 2013). Närmare bestämt analyserades utvecklingen i Essunga kommun, vilken hade genomgått en remarkabel förändring i vad forskarna menade var en inkluderande riktning. Utifrån detta perspektiv var det mycket intressant att ta del av Sara Frödéns och Charlotta Petterssons analys (2021) av skolmältiden. Bidraget illustrerar problem och möjligheter med att utveckla skolmältiden i en mer inkluderande riktning och ger också möjligheter till att utveckla teori om hur detta bäst ska kunna genomföras. Men som tidigare konstaterats behövs olika typer av studier på olika nivåer för att utbildningssystemet ska kunna utvecklas i en mer inkluderande inriktning. Detta temanummer kan läsas som ett viktigt steg i en sådan utveckling och illustrerar också att diskussionen om inkludering nått långt inom svensk forskning i en internationell jämförelse.

Referenser

- Allan, Julie (2008): *Rethinking Inclusive Education – The Philosophers of Difference in Practice*. Dordrecht: Springer Verlag.
- Allen, Julie (2021): Inclusive education, democracy and COVID-19: a time to rethink? *Utbildning & Demokrati– tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 30(1), 9–21.
- Bagger, Anette & Lillvist, Anne (2021): Mediala diskurser om inkludering – En berättelse om (gem)ensamhet. *Utbildning & Demokrati– tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 30(1), 45–74
- Bagger, Anette & Öhman, Anna (2021): Tema: Hållbar inkludering – En väg till ett hållbart samhälle? *Utbildning & Demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 30(1), 3–7.
- Biesta, Gert & Burbules, Nicholas (2003): *Pragmatism and Educational Research*. Lanham MD: Rowman & Littlefield Publishers.

- Brantlinger, Ellen (1997): Using ideology – Cases of non-recognition of the politics of research and practice in special education. *Review of Educational Research*, 67(4), 425-439.
- Dewey, John (1916): "Democracy and Education." I Jo Ann Boydston, red: *The Middle Works (1899-1924)*, Vol. 9. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Frödén, Sara & Pettersson, Charlotta (2021): Strävan mot en inkluderande skolmåltid – Strategier för att ge likvärdiga förutsättningar. *Utbildning & Demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 30(1), 23–44.
- Haug, Peder (1998): *Pedagogiskt dilemma – Specialundervisning*. Stockholm: Skolverket.
- James, Williams (1902/1985): *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. New York: Penguin Books.
- Lewin, Kurt (1951): *Field Theory of Social Science: Selected Theoretical Papers*. Red Dorwin Cartwright. New York: Harper & Row.
- Mågnusson, Gunnlaugur & Sims, Caroline (2021): Inkludering och särskild begåvning – Förutsättningar och dilemman i rådgivande policydokument. *Utbildning & Demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 30(1), 97–118.
- Nilholm, Claes & Göransson, Kerstin (2017): What is meant by inclusion? – An analysis of high impact research in North America and Europe. *European Journal of Special Needs Education*, 32(3), 437–451.
- Nilholm, Claes (2019): *En inkluderande skola – Möjligheter, hinder och dilemman*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilholm, Claes (2020): Research about Inclusive Education in 2020 – how can we create better theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education*. Ahead-of-print 1–13. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08856257.2020.1754547>
- Nilholm, Claes (2020): *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, Elisabeth (2013): Raising Achievement through Inclusion. *International Journal of Inclusive Education*, 17(11), 1205–1220.
- Roos, Helena (2021): The governing of inclusion: Policy in Swedish school regulations and mathematics education. *Utbildning & Demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 30(1), 75–95.
- Piketty, Thomas (2020): *Kapitalet och ideologin*. Stockholm Monidal.

- Schiro, Michael Stephen (2013): *Curriculum Theory: Conflicting Visions and Enduring Concerns*. Thousand Oaks, CA: SAGE publications Inc.
- Skrtic, Thomas (1991): *Behind Special Education - A Critical Analysis of Professional Culture and School Organization*. Denver: Love Publishing.
- Tomlinson, Sally (2012): The irresistible rise of the SEN industry, *Oxford Review of Education*, 38(3), 267–286.
- UNESCO (1994): *The Salamanca Statement and Framework for Action. On Special Needs Education*. Paris: UNESCO.